

انواع کتابخانه‌ها

فرانک، س. فرانسیس
داگلاس جان فاسکت
ترجمه علی حسین قاسمی

Encyclopedia of Britannica; 1994, Vol.22, Frank C. Francis & Douglas John Faskett; "Libraries", PP. 951-954.

۱. کتابخانه ملی

دریافت می‌دارند. برخی از کتابخانه‌های دیگر دنیا نیز چنین امتیازی دارند؛ هر چند بسیاری از آنها از این حق قانونی واسپاری فقط در صورت درخواست رسمی از ناشران برخوردار می‌شوند.

کتابخانه ملی فرانسه در پاریس (The Bibliotheque Nationale) کتابخانه بریتانیا (The British Library) در لندن، کتابخانه گنجره (The Library of Congress) در واشنگتن، و کتابخانه لنین (The Lenin Library) در مسکو معروفترین و شاید مهمترین کتابخانه‌های ملی جهان غرب هستند. اهمیت این کتابخانه‌ها از کیفیت

در اغلب کشورها یک کتابخانه ملی یا ایالتی یا گروهی از کتابخانه‌ها وجود دارند که مخارج آنها از منابع ملی تأمین می‌شود و معمولاً مسئولیت انتشار کتاب شناسی ملی و اداره مرکز اطلاعات کتابشناسی ملی را بر عهده دارند. تلاش عمده کتابخانه‌های ملی، جمع‌آوری و حفظ ادبیات کشور است؛ هر چند که در کنار آن می‌کوشند گستره مجموعه‌هایشان، متون بین‌المللی را نیز دربربگیرد.

اغلب کتابخانه‌های ملی، بتایر حق قانونی، از هر کتاب و نشریه ادواری که در کشور چاپ می‌شود نسخه‌ای به رایگان

خروجی کلیساها و اشراف، کتابهای بسیار زیادی به مجموعه کتابخانه ملی افزوده شد. کار فهرست نویسی برگه‌ای کتابخانه به سرپرستی لئوپلد دولیل (۱۹۰۵ - ۱۸۷۴ Leopold Delisle) انجام شد و همین شخص در سال ۱۸۹۶ م. اقدام به گردآوری، تدوین و چاپ این فهرست کرد.

امروزه کتابخانه ملی فرانسه نقش برجسته‌ای در امر خدمات ملی کتابخانه‌ای در فرانسه دارد. این کتابخانه محل «مدیریت کتابخانه‌ها» محسوب می‌شود که بر کار همه کتابخانه‌های عمومی نظارت می‌کند و در تربیت کارکنانی که به خدمت در کتابخانه‌ها می‌پردازند، مشارکت دارد. کتابخانه ملی فرانسه کار تبدیل فهرست گذشته نگر کتب خود را به شکل ماشین خوان بر عهده گرفته است.

ب) کتابخانه بریتانیا

بیش از دو قرن، موزه بریتانیا مجموعه بسیار بزرگی از عتیقه‌جات را با یک کتابخانه بسیار جامع در هم ترکیب کرده بود. در سال ۱۷۵۳ م. با پذیرش میراث سرهانس اسلون، (Sir Hans Sloane) پزشک پادشاه جرج دوم و رئیس انجمن سلطنتی، کتابخانه بریتانیا بنیان گذاشته شد. پایه این کتابخانه بر دو مجموعه مهم دیگر نیز استوار بود: یکی از آن

بزرگی، و گسترده‌گی مجموعه‌هایشان سرچشمه می‌گیرد که بسیار جامعند و تلاش می‌کنند که جامعیت خود را همواره حفظ کنند؛ اما با توجه به افزایش پیوسته انتشارات در جهان، کوتاهی ناشران در تحویل کتب موضوع قانون و اسپاری، و دشواریهای موجود در ارائه مناسب مواد منتشر شده در کشورهای رو به رشد، از میزان موفقیت کتابخانه‌های ملی در دستیابی به هدف خود که همانا حفظ جامعیت مجموعه‌های خویش است، می‌کاهد.

الف) کتابخانه ملی فرانسه

کتابخانه ملی فرانسه پیش از انقلاب فرانسه «کتابخانه پادشاه» نامیده می‌شد و بنیانگذار آن چارلز پنجم است. در قرن پانزدهم و شانزدهم این کتابخانه چند مجموعه ارزشمند از نسخه‌های دستنویس رادر خود جای داد. در سال ۱۶۱۷ م. که اداره آن به عهده مجموعه‌ساز بزرگی به نام دو توبود، بر حق و اسپاری قانونی آن مجدداً تصریح شد و اجرای آن با قوت تمام ادامه یافت. در ۲۵ سال اول قرن هجدهم بخشهای چهارگانه کتابخانه‌ای (انتشارات، مسکوکات، کتابهای چاپی، و نسخه‌های خطی) تشکیل گردید و در سال ۱۷۳۵ م. به روی همگان گشوده شد. در نتیجه انقلاب و مصادره مجموعه‌های

«بخش مرجع کتابخانه بریتانیا» تجدید سازمان یافت. «بخش امانت کتابخانه بریتانیا» با در هم آمیختن دو کتابخانه دیگر شکل گرفت: یکی «کتابخانه مرکزی ملی» که از دل «کتابخانه مرکزی دانش‌آموزان» (تأسیس ۱۹۱۶ م.) بیرون آمد و از سال ۱۹۲۷ مرکز امانت بین کتابخانه‌ای - هم اینک با مجموعه‌ای نزدیک به چهارصد کتاب و نشریه، عمدتاً در موضوع علوم انسانی و اجتماعی - بود؛ دیگری «کتابخانه ملی امانت کتاب در موضوع علوم و تکنولوژی که در سال ۱۹۶۲ به وسیله گروه پژوهش‌های علمی و صنعتی» گشایش یافته بود. «بخش امانت کتابخانه بریتانیا» در یورکشایر واقع است و خدمات گسترده‌ای در زمینه امانت کتاب به وسیله پست ارائه می‌دهد.

«بخش خدمات کتابشناسی کتابخانه بریتانیا» در ابتدا همان «شرکت کتابشناسی ملی بریتانیا با مسئولیت محدود» بود: سازمانی مستقل که در سال ۱۹۴۹ ایجاد شده و هدف آن انتشار فهرست هفتگی کتابهایی بود که در قلمرو پادشاهی متحد بریتانیا چاپ شده و به موجب واسپاری قانونی به موزه بریتانیا رسیده بود. این فهرست هفتگی که «کتابشناسی ملی بریتانیا» نام گرفت به زودی به عنوان یک اثر درجه یک مرجع، هم برای

سررابرت کاتن (Sir Robert Cotton) و دیگری متعلق به ادوارد و رابرت هارلی (Edward and Robert Harley) از نجیب زادگان آکسفورد. کتابخانه سلطنتی اهدایی جرج دوم در سال ۱۷۵۷ م. نیز به این مجموعه‌ها افزوده شد. حق قانونی واسپاری هم به افزوده شدن بر چنین مجموعه پرباری کمک کرد. این امتیاز که به موجب آن از هر کتاب منتشر شده در جزایر بریتانیا باید یک نسخه در اختیار کتابخانه قرار گیرد عموماً اجرا می‌شود؛ اما با این حال، بسیاری از عنوانها خیلی دیر به کتابخانه می‌رسد و برخی نیز اصلاً به کتابخانه نمی‌رسد. طی نخستین سده از عمر کتابخانه، مجموعه‌های خصوصی بسیاری، از جمله کتابخانه پادشاه جرج سوم (۱۸۲۳ م) و کتابخانه توماس گرونویل (۱۸۴۶ م. Thomas Grenville) به مجموعه چهارگانه و بنیانی کتابخانه افزوده شده، بر غنای آن افزودند. سرآنتونی پانیسی (Sir Anthony Panizzi) دست به تجدید سازمان کتابخانه زد، و همو بود که مسئولیت چاپ فهرست آن را که در میان سالهای ۱۸۸۱ تا ۱۹۰۵ میلادی تهیه شده، برعهده داشت.

به موجب «قانون کتابخانه بریتانیا» مصوب سال ۱۹۷۲، کتابخانه موزه بریتانیا از موزه جدا و در یکم جولای ۱۹۷۳ با نام

خسارات با خرید کتابخانهٔ توماس جفرسون در فاصلهٔ زمانی کوتاهی پس از این آتش سوزی تا حدودی جبران شد. سالیان بسیار، این کتابخانه همچنان وابستگی نزدیک خود به کنگره را حفظ کرده بود؛ اما به تدریج که تعداد کتابهای آن بر اثر خریدهای گوناگون و نیز تصویب قوانین حق التالیف افزایش چشمگیری یافت، کتابخانهٔ کنگره - ولو به طور غیررسمی - در عمل به کتابخانهٔ ملی ایالات متحده تبدیل شد و این موقعیت خود را همچنان حفظ کرد و امروزه نیز عموم مردم امکان دسترسی به بسیاری از مجموعه‌های این کتابخانه را دارند.

کتابخانهٔ کنگره فهرست خود را در اختیار چندین هزار مؤسسه و کتابخانهٔ مشترک شدهٔ امریکایی قرار می‌دهد. این خدمت به وسیلهٔ هربرت پاتنام (Herbert Putnam) که از ۱۸۸۹ تا ۱۹۳۹ کتابدار این کتابخانه بود، آغاز شد. در آغاز این برنامه در سال ۱۹۰۲ از کارتهای چاپی استفاده می‌شد و در سال اول تعداد مشترکان به ۲۱۲ بالغ می‌شد.

تأثیر کتابخانهٔ کنگره بر کتابداری همواره دارای بالاترین ارزش بوده است. شیوه‌های کار این کتابخانه از راه «شیوه رده‌بندی کنگره» فهرست برگه‌های چاپی، و پروژهٔ فهرست نویسی ماشین خوان (MARC) دنباله‌روهای بسیاری یافته است. این

انتخاب و فهرست نویسی کتاب و هم در کار بازاریابی ارجاعی جای خود را گشود. این بخش از زمان تجدید سازمان خود در سال ۱۹۷۳ کار کامپیوتری کردن فهرست نویسی جاری، و تدارک مرکز کارتهای چاپی و شناسه‌های ماشین خوان را ادامه و گسترش داده است. خدمات BLAISE (خدمات اطلاع رسانی خودکار کتابخانهٔ بریتانیا) تسهیلات فهرست نویسی خود را به هر کتابخانه‌ای که خواهان مشارکت باشد عرضه می‌کند، و «بخش خدمات کتابشناسی» و سلف آن، یعنی «کتابشناسی ملی بریتانیا» در پروژهٔ فهرست نویسی ماشین خوان (MARC)، که فراهم‌کنندهٔ دسترسی پیوسته به فهرست مواد موجود در بخش مرجع کتابخانهٔ بریتانیا و «کتابخانهٔ کنگره» است، همکاری نزدیکی با این کتابخانه دارند.

ج) کتابخانهٔ کنگره

شاید در میان کتابخانه‌های ملی، کتابخانهٔ کنگرهٔ ایالات متحده که در شهر واشنگتن دی.سی. قرار دارد، از همه بزرگتر باشد و مجموعه کتابهای جدید آن بسیار گسترده‌تر. این کتابخانه در سال ۱۸۰۰ بنیان گذاشته شد؛ اما بر اثر آتش سوزی ناشی از بمباران کنگره به وسیلهٔ ارتش بریتانیا در سال ۱۸۱۴ بسیاری از کتابهایش از دست رفت. این

است. به علاوه، کار امانت محلی و بین‌المللی را سازمان می‌دهد و دوره‌هایی آموزشی برای آموزش دست‌اندرکاران این حرفه و نیز آموزش کتابخوانان برگزار می‌کند.

ها مجموعه‌های ملی دیگر

کتابخانه‌های ملی بسیار دیگری نیز هستند که مجموعه‌های قابل توجه و پیشینه‌ای بسیار طولانی دارند؛ از جمله کتابخانه سلطنتی آلبرت اول (The Bibliotheque Royale Albert I) در بروکسل که در سال ۱۸۳۷ بنیانگذاری و بر پایه مجموعه کتابهای دوکهای بورگوندی در قرن پانزدهم بنا شده است)، کتابخانه ملی بلژیک و مرکز شبکه کتابخانه‌ای کشور. کتابخانه اخیر دارای خدمات معمول مبادله امانی کتاب با کتابخانه‌های دانشگاهی و با کتابخانه بزرگ شهر آنت ورپ (Antwerp) است. کتابخانه سلطنتی هلند (The Dutch Royal Library) نیز که در سال ۱۷۹۸ بنیان گذاشته شد، مرکزی برای نظام پیشرفته امانت بین کتابخانه‌ای است. از آنجا که اتحاد ایتالیا در قرن نوزدهم، بسیاری از ایالت شهرهای دارای کتابخانه‌های بزرگ را به هم پیوند داد، این کشور چندین کتابخانه ملی دارد که کتابخانه ملی مرکزی ویتوریو مانوئل دوم^۱ در شهر رم، تأسیس ۱۸۷۵، و کتابخانه ملی

کتابخانه «فهرست مشترک ملی» را منتشر می‌کند که ویرایشهای فراوان آن به چند صد جلد بالغ می‌شود و کتب موجود چندین هزار کتابخانه را دربرمی‌گیرد. کتابخانه کنگره در سال ۱۹۸۳ تولید بخش اعظم فهرست بر روی میکروفیش را آغاز کرده است.

د) کتابخانه لنین

کتابخانه لنین در مسکو، با اندازه و اهمیتی قیاس‌پذیر با کتابخانه کنگره، کتابخانه ملی اتحاد شوروی (سابق) است. این کتابخانه نسخه‌های متعددی از تمامی انتشارات جمهوریهای اتحاد شوروی (سابق) دریافت و در میان کتابخانه‌های تخصصی پخش می‌کند. کار دیگر این کتابخانه نشر کارتهای چاپی «کتابشناسی نشریات ادواری ۱۹۴۷ - ۱۹۱۷» و یک فهرست اشتراکی به نام «کتابهای منتشر شده در اتحاد جماهیر شوروی سوسیالیستی، از ۱۹۱۷ - ۱۹۴۵» است که موجودی کتابخانه لنین، کتابخانه عمومی سالتیکوف شچدرین (Salty Kov Shchedrin) در لنینگراد، کتابخانه فرهنگستان علوم اتحاد شوروی در لنینگراد، و «اداره مرکزی کتاب» را شامل می‌شود. کتابخانه لنین طرح «رده‌بندی کتابخانه‌ای - کتابشناسی شوروی» را بر اساس رده‌بندی مارکسیستی - لنینیستی دانش تولید کرده

کتابخانه ملی استرالیا در شهر کانبرا رسماً به موجب قانون سال ۱۹۶۰ ایجاد شد و نطفه اصلی آن کتابخانه پارلمانی کشور^۳ بود که در سال ۱۹۰۱ پا گرفته بود.

در آسیا نیز کشورهای بسیاری دارای کتابخانه ملی هستند که برخی از آنها، از جمله کتابخانه ملی پکن و کتابخانه شورای ملی (The National Diet Library) در توکیو، بیش از ۲ میلیون جلد کتاب دارند. کتابخانه ملی هند (بیشتر موسوم به کتابخانه پادشاهی) در کلکته در سال ۱۹۰۳ پایه گذاری شد. در پاره‌ای کشورها، همچون ایسلند و نروژ، کتابخانه ملی در یک کتابخانه دانشگاهی ترکیب شده است. در نیجریه تا پیش از تأسیس کتابخانه ملی در شهر لاگوس، کتابخانه دانشگاه ایبادان (Ibadan) نقش کتابخانه ملی را ایفا می‌کرد.

۲. کتابخانه‌های دانشگاهی و

پژوهشی

پیش از اختراع ماشین چاپ، انجام دادن سفرهای دور و دراز به وسیله دانشجویان و برای استفاده از محضر استادان برجسته امری معمول بود. صنعت چاپ این امکان را فراهم ساخت که نسخه‌هایی از درسهای یک استاد به شکل گسترده در میان علاقه‌مندان پخش شود و از همان زمان

مرکزی در فلورانس که در ۱۷۴۷ تأسیس شد و پیشینه دیرینه‌تری دارد، سرآمد آنها می‌دیگرند. دیگر کتابخانه‌های ملی ایتالیا در شهرهای میلان، ناپل، پالمو، تورین، و ونیز قرار دارند. نام آلمان پیش از جنگ جهانی دوم نیز، هم به دلیل اهمیت کتابخانه‌های ایالتی یا استانی آن هم به خاطر نبود یک کتابخانه ملی رسمی شایان ذکر است. کتابخانه ملی پیشین پروس (The Preussische Staatsbibliothek) در سال ۱۹۱۹ حالت ملی به خود گرفت و پس از جنگ جهانی دوم با نام کتابخانه ملی آلمان (Deutsche Staatsbibliothek) تبدیل به کتابخانه ملی آلمان شرقی شد. آلمان غربی ابداً دارای کتابخانه ملی به این شکل نبود و کتابخانه آلمان، (Deutsche Bibliothek) در فرانکفورت کتابخانه ملی ناحیه فرهنگی پروس^۴ و در برلین غربی وظایف چنین کتابخانه‌ای را انجام می‌داد. کتابخانه ملی اتریش در سال ۱۴۹۳ م. توسط امپراتور ماکسیمیلیان اول تأسیس شده دارای مجموعه پرباری است که بخش چشمگیر آن شامل نسخه‌های خطی متعلق به صومعه‌های اتریشی و کتابخانه کروینوس ماتیاس (Mathias I Corvinus) اول است که پس از اشغال شهر بودا (Buda) پایتخت آن به وسیله ترکها در سال ۱۵۲۶ پراکنده شده بود.

کنند آزار می‌دهد. برای کنار آمدن با این مشکل، بسیاری از کتابخانه‌ها مجموعه‌ای ترتیب داده‌اند که کتابهای آن را نمی‌توان گاه بیشتر از چند ساعت به امانت گرفت. استفاده از یک ریزرایانگر (microcomputer) برای ثبت امانتهای کوتاه مدت تا حدی باعث آسودگی و آرامش خیال کتابداران شده است؛ زیرا نرمش پذیری فراوان آن در کار، و توانایی آن در بازنمایی فوری اطلاعات به کتابداران امکان می‌دهد از جای هر اثری که به امانت رفته، آگاه شوند.

گستره پژوهشهایی که در یک دانشگاه معمولی انجام می‌گیرد ممکن است کلیه جوانب هر یک از رشته‌ها را دربرگیرد و به این سبب، حتی بزرگترین کتابخانه‌های دانشگاهی نیز از مدتها پیش لزوم همکاری با کتابخانه‌های دیگر را نخست در فهرست‌نویسی و بعد در استفاده از مجموعه‌ها تشخیص داده‌اند. ماشینی کردن فهرست منابع نیز این امکان را برای کتابخوانان فراهم کرده است که با بهره‌گیری از شبکه‌های کامپیوتری از یک کتابخانه، به کاوش در فهرستهای کتابخانه‌های دیگر پردازند. بیشتر تلاشهای بسیاری در کار چاپ مجلات متعدد فهرستهای مشترک، به ویژه برای نشریات دوره‌ای، صورت می‌گرفت و هر چند انجام دادن این اقدامات

دانشگاهها شروع به ایجاد کتابخانه‌های بزرگ کردند.^۴

کتابخانه بادلیان (Bodleian) در دانشگاه آکسفورد و کتابخانه دانشگاه هاروارد در کمبریج ماساچوست از نظر بزرگی و کیفیت بر بسیاری از کتابخانه‌های ملی برتری دارند. مجموعه‌های موجود در کتابخانه‌های دانشگاه کالیفرنیا بر روی هم تقریباً برابر با مجموعه کتابهای کتابخانه کنگره است. در هر دانشگاه علاوه بر یک کتابخانه بزرگ مرکزی که غالباً با عنوان قلب یک دانشگاه محسوب می‌شود، اغلب مجموعه‌های تخصصی کوچکتری نیز در دانشکده‌ها و مؤسسات وابسته وجود دارد. فرهنگستانهای علوم در اتحاد شوروی (سابق) و کشورهای اروپای شرقی از تعدادی انستیتو تخصصی تشکیل یافته‌اند و با آنکه در اعطای درجات علمی همچون دانشگاهها عمل نمی‌کنند، عملکرد پژوهشی آنها اهمیتی مشابه دارد. برخی دیگر نیز از جمله در مجارستان و رومانی، همانند کتابخانه ملی عمل می‌کنند. در یک کتابخانه دانشگاهی امکان دارد مراجعان بسیاری در زمان واحد به دنبال کتاب مشابهی باشند. مشکل تأمین نسخه‌های متعدد، بسیاری از کتابداران کتابخانه‌های دانشگاهی را که باید میان تعداد اندک منابع و تقاضاهای گاه توأم با هیاهو تعادلی برقرار

برای آنکه بتوانند مبالغی را به این امر اختصاص دهند نیازمند قانون بودند.

امروزه کتابخانه‌های عمومی منابع مرجع غنی و خدمات امانت کتاب را به طور گسترده و بر پایه نظامی از شعبات گوناگون کتابخانه‌ای در اختیار استفاده کنندگان قرار می‌دهند و کار آنها با کتابخانه‌های بسیار، که به بخشهای بیرون از شهر خدمات ارائه می‌کنند، تکمیل می‌شود. در کتابخانه‌های عمومی، تسهیلات ویژه‌ای برای سالخوردگان و معلولان در نظر گرفته می‌شود و در بسیاری موارد، خدمات کتابخانه‌ای برای زندانها، بیمارستانها، و مدارس نیز پیش بینی می‌شود. خدمات ارائه شده به نسبت بزرگی شهر یا منطقه زیرپوشش متفاوت است: اگر منطقه شهری خیلی بزرگ باشد، امکان دارد میزان تدارک برای کتابخانه نیز در حد بالایی باشد و ایجاد یک کتابخانه مرجع را که بسیاری از مشخصات کتابخانه‌های بزرگ پژوهشی را دارد نیز دربرگیرد. برای مثال، کتابخانه عمومی نیویورک دارای مجموعه‌ای پربار در بسیاری از حوزه‌های پژوهشی است؛ و کتابخانه عمومی بوستون - اولین کتابخانه‌های عمومی شهری بزرگ ایالات متحده و اولین کتابخانه‌ای که هزینه‌هایش از محل مالیاتهای مستقیم عمومی فراهم می‌شود - از

مستلزم صرف هزینه بود، دلیل ارزشمندی اشتراک اطلاعاتی در مورد فهرستها و مجموعه‌ها برای پژوهشگران بود. کتابخانه‌های بسیاری فهرستهای مجموعه‌های ویژه خود را منتشر کرده‌اند و دست به کار تولید میکروفیلم، هم از برخی آثار کمیاب و هم از تمامی مجموعه‌ها شده‌اند. نمونه‌ای از این دست، مجموعه «گلداسمیتس - کرس» (Gold Smith's - Kress) از آثار نخستین در موضوع اقتصاد است که ترکیبی از کتب موجود در کتابخانه گلداسمیتس در دانشگاه لندن و کتابخانه کرس در هاروارد را فراهم می‌آورد.

۳. کتابخانه‌های عمومی

امروزه کتابخانه‌های عمومی بخش ضروری از زندگی اجتماعی و در حکم رواج دهندگان سواد، تأمین کنندگان بخش گسترده‌ای از مواد خواندنی برای تمام سنین، و مراکز ارائه خدمات اطلاع رسانی اجتماعی به شمار می‌آیند. با این حال، گرچه عمل گشودن در کتابخانه‌ها به روی عموم مردم از دوران باستان شیوه‌ای آشنا بوده است، اما در قرن نوزدهم این نظر که فراهم کردن نیازهای یک کتابخانه از محل اموال عمومی کاری درست و به حق است، فقط پس از مخالفت‌های جدی مورد پذیرش قرار گرفت. مقامات محلی

ارزشمندی این خدمات و بهبود آنها یا در صورت لزوم، معرفی و اشاعه آنها به چشم می‌خورد. کتابداران عمومی به کمک سازمانهایی چون «فدراسیون بین‌المللی انجمنهای کتابداری ایفلا (IFLA)» در راه گسترش دامنه این خدمات، فعالانه تلاش می‌کنند.

بعضی از کتابخانه‌های عمومی ترویج برنامه‌ای به نام حق امانت عمومی را آغاز کرده‌اند که به موجب آن، پدید آورندگان کتابهایی که از طریق کتابخانه‌های عمومی به امانت می‌رود در برابر مورد امانت، مبلغی دریافت می‌دارند. این برنامه‌ها در کشورهای کوچک دارای اقلیتهای زبانی که نویسندگان امید اندکی به تأمین معاش خود از راه حق‌التألیف دریافتی از فروش کتاب دارند، عمومیت یافته است. این قاعده، به رغم مخالفت‌های جدی، حتی در کشورهایی که تجارت کتاب در آنها به خوبی پا گرفته و از امتیاز یک زبان بین‌المللی برخوردارند نیز با پذیرش گسترده‌ای روبه‌رو شده است.

۴. کتابخانه‌های تخصصی

کتابخانه‌های ملی، دانشگاهی، و عمومی شبکه‌ای از کتابخانه‌های همگانی را تشکیل می‌دهند که کمابیش در دسترس همگان است. این کتابخانه‌ها به داشتن مجموعه‌های

همان آغاز دارای خصوصیتی دوگانه بوده است؛ یعنی هم کتابخانه‌ای برای پژوهشهای تخصصی بوده و هم کتابخانه‌ای برای کتابخوانی همگانی. نخستین کتابخانه‌های عمومی بریتانیا که هزینه‌هایشان از محل مالیات فراهم می‌آمد در سال ۱۸۵۰ ایجاد شد. این کتابخانه‌ها بخش بسیار مهمی از خدمات ملی کتابخانه‌ای را در سطح کشور تأمین می‌کنند. در بسیاری از کشورها با تصویب قوانینی که به موجب آنها خدمات کتابخانه‌ای مناسب به رایگان در دسترس همگان گذاشته می‌شود، اهمیت عملکرد کتابخانه‌های عمومی آشکار شده و مورد تأیید قرار گرفته است.

در بسیاری از موارد، کتابخانه‌های عمومی مجموعه‌هایی را فراهم آورده‌اند که در پیوند با علاقه‌مندیهای محلی است و غالباً اطلاعات مورد نیاز بازرگانی و صنعت همان منطقه را تأمین می‌کند. در بخش امانت، ارائه قطعات موسیقی، صفحات گرامافون (و نوارهای کاست) و در برخی کشورها، به ویژه در سوئد و بریتانیا، آثار دست اول هنری در برابر دادن ودیعه برای استفاده در منزل، هر روز رواج بیشتری می‌یابد.

همه کشورها به یکسان به ارائه خدمات عمومی کتابخانه‌ای در استاندارد بالا نمی‌پردازند، اما در همه جا گرایش به تأیید

بود، تأمین شد و به تأمین کتابها و درسهای برای کارگران و پیشه‌وران، با قیمت‌های ارزاتر از کتابخانه‌های اشتراکی پرداختند.

کتابخانه‌های تخصصی غالباً به انستیتوهای رسمی مانند گروه‌های دولتی، بیمارستانها، موزه‌ها و نظایر آن وابسته‌اند. با این حال بیشتر به منظور برآوردن نیازهای ویژه در سازمانهای بازرگانی و صنعتی به وجود می‌آیند و بر حسب چارچوب عملی معین، با فعالیتها و با مجموعه‌هایی که از نظر بزرگی و نقطهٔ توجه به دقت مهار شده‌اند طراحی می‌شوند؛ هر چند که گاه بسیار بزرگ و دارای عرصهٔ فعالیت گسترده‌ای هستند. این کتابخانه‌ها با کتابخانه‌های دیگر نیز همکاریهای گسترده‌ای می‌کنند و توجه فراوانی به امر انتقال اطلاعات به استفاده کنندگان متخصص در پاسخ به - یا ترجیحاً در پیش بینی - نیازهایشان دارند. از این رو برای تحقیق در تکنیکهای اطلاع رسانی، از جمله کاربرد کامپیوتر برای نمایه سازی و بازیابی اطلاعات، اهمیت بسیاری قائل هستند. در این بستر بود که مفهوم علم نوین جریان و انتقال اطلاعات به مثابه حوزهٔ جدیدی از بررسیهای بنیادین نظری ظهور کرد. این مفهوم علاوه بر کتابخانه‌های تخصصی، همهٔ انواع کتابخانه‌ها و خدمات اطلاع رسانی را از حیث عمکردهایشان دربرمی‌گیرد.

تخصصی، که در مورد گرایش موضوعی ویژه‌ای ایجاد شده، مباحثات می‌کنند. بیرون از این شبکه، تعداد فراوانی از کتابخانه‌ها به وسیلهٔ گروه‌های ویژه‌ای از استفاده کنندگان و به منظور برآوردن نیازهای همان گروه ایجاد شده است. بسیاری از این کتابخانه‌ها همراه با انجمنهای فرهیختگان و به ویژه همراه با انجمنهای مهم علمی و مهندسی در طی قرن نوزدهم، با هدف تأمین مواد و مطالب تخصصی برای اعضا، تأسیس شد.

از آن پس برخی از کتابخانه‌های تخصصی مستقل از کتابخانه‌های عمومی و پیش از رشد گروه‌های علمی معروف در کتابخانه‌های ملی بنیانگذاری شد. مثلاً کتابخانهٔ ملی مرجع علوم و اختراعات که امروزه با نام «کتابخانهٔ مرجع علوم» (The Science Reference Library) بخشی از کتابخانهٔ بریتانیاست، در ادارهٔ ثبت اختراعات پادشاهی بریتانیا (The U.K. Patent Office) پایه گذاری گردید.

با وقوع انقلاب صنعتی، نیاز به دسته‌ای از کارگران و استادکاران آموزش دیده در تکنولوژی بالا گرفت و کارخانه‌داران و نوع دوستان، تسهیلات و کتابهایی را برای آموزش ابتدایی علوم و فنون فراهم کردند. در پادشاهی بریتانیا انستیتوهای مکانیک در شهرهای صنعتی که به سرعت در حال رشد

۵. کتابخانه‌های آموزشگاهی

در جایی که کتابخانه‌های عمومی و مدارس زیر نظر مقامات آموزشی واحدی اداره شوند، خدمات کتابخانه‌ای عمومی ممکن است شامل یک بخش آموزشگاهی شود که همه امور معمول، از جمله خرید، شماره‌گذاری، تهیه کارت‌های کتاب و صحافی آنها را بر عهده می‌گیرد و سرانجام، کتاب آماده برای استفاده را به مدرسه می‌فرستد. در دانمارک و قسمتهایی از بریتانیا به همین شیوه عمل می‌شود. در کشورهای دیگر، مثلاً در ایالات متحده، امکان دارد کارهای مربوط به آماده‌سازی به موجب قرارداد به یک کارپرداز متخصص واگذار شود. در اتحاد شوروی (سابق) «تالار جماهیری کتاب» (The All-Union Book Chamber، داده‌های کتابشناسی را برای توزیع در میان همه کتابخانه‌های آموزشگاهی کشور آماده می‌کرد. در واقع کتابخانه‌های آموزشگاهی و عمومی در همه جا همکاری‌های نزدیکی یا یکدیگر دارند.

معلمانی که علاقه‌ای به کتابخانه‌های آموزشگاهی دارند، کمک چشمگیری به پیشرفت آن می‌کنند و بسیاری نیز با درک نیاز یک کتابخانه‌ی جدید به لزوم توجه تمام وقت و مهارت‌های گوناگون یک متخصص، شرایط لازم را برای کتابداری کسب کرده‌اند.

کتابدار آموزشگاهی همچون کتابدار تخصصی باید آگاهی دقیقی از کار گروه آموزشی داشته، با آنان همفکر و همراه باشد. کتابخانه‌های آموزشگاهی صحنه‌آزمون و پژوهش‌های مهمی به وسیله رسانه‌های گوناگون بوده‌اند تا آنجا که برخی کتابخانه‌های آموزشگاهی ترقی کرده و به مراکز و منابع ارزشمندی تبدیل شده‌اند. معلمان آشنا با استفاده از وسایل کمک آموزشی دیداری، غالباً بیشتر به انگیزه‌دستیابی به اهداف آموزشی خود، از کتابخانه‌ی مدرسه انتظار دارند که برای کار در موضوعاتی همچون تاریخ و ریاضیات دست به گردآوری مجموعه‌های عکس، اسلاید، فیلم و فیلم استریپ بزنند. در بعضی کتابخانه‌های آموزشگاهی از اصطلاح «واقع‌نما» (Realia) برای توصیف این منابع استفاده می‌کنند.

۶. کتابخانه‌های خصوصی

کتابخانه‌هایی که در تملک افرادند، به اندازه‌ی گوناگونی کسانی که مجموعه کتابهایشان را گردآورده‌اند، از نظر گستره‌ی موضوعی، با یکدیگر تفاوت دارند و در نتیجه نمی‌توان روش‌های همگانی را به آنان تعمیم داد. عبارت کتابخانه‌ی خصوصی به خودی خود معنای اسفباری دارد؛ زیرا بیانگر اندک بودن

عمومی یا تأسیس یک کتابخانه، کار نیکی در حق آیندگان به انجام رسانده‌اند. این رسم از مدت‌ها پیش در اروپا رواج داشته و کتابخانه‌های مهم بسیاری بر اساس یک کتابخانه خصوصی ساخته شده‌اند.

۷. کتابخانه‌های اشتراکی^۵

این کتابخانه‌ها که تا حدی عمومی و تا حدی خصوصی هستند، از اواخر قرن هفدهم تا قرن نوزدهم از محبوبیت فراوانی برخوردار بودند. بسیاری از این کتابخانه‌ها به وسیله انجمنهای متشکل از گروه‌های شغلی پژوهنده برای استفاده فرهنگی، دانشگاهی، دانشکده‌ها، و مؤسسات آموزشی و پژوهشی ایجاد شدند؛ اما عضویت در آنها برای عموم مردم آزاد بود. بعضی از این کتابخانه‌ها هنوز هم وجود دارند که شاید معروفترین آنها «شرکت کمپانی فیلادلفیا» تأسیس ۱۷۳۱ به وسیله بنجامین فرانکلین،^۶ فرهنگسرای بوستون (The Boston Athenaeum) تأسیس ۱۸۰۷، و کتابخانه لندن باشند که مورد اخیر بیشتر بنا به درخواست توماس کارلایل^۷ در سال ۱۸۴۱ گشوده شد و امروزه دارای مجموعه گسترده‌ای برای امانت خانگی به اعضای خویش است.

در سده نوزدهم، بزرگی بسیاری از کتابخانه‌های اشتراکی آنان را قادر ساخت

میزان اهمیت عمومی و همگانی آنهاست. مجموعه سازان خصوصی غالباً توانایی جمع‌آوری تمام و کمال کتابهای مربوط به یک موضوع را، در حدی که معمولاً برای یک مؤسسه عمومی امکان‌ناپذیر است، دارند. این عده که برای کتابفروشان و مجموعه‌سازان دیگر آشنا نیستند، احتمالاً کسانی هستند که اولین اطلاعات مربوط به کتابهای مورد علاقه‌شان به آنان داده می‌شود و به علاوه توجه دقیقی به وضعیت کتابهایی که می‌خرند، دارند. به این ترتیب، به میزان آگاهیهای کتابشناختی آنان بسیار افزوده می‌شود به ویژه اگر مجموعه‌هایشان را به نحوی در دسترس خبرگان فن قرار دهند. برای مثال مثلاً هنری کلی فولگر (Henry Clay Folger) دست کم هفتاد نسخه از یک کتاب، یعنی نخستین ویرایش از مجموعه نمایشنامه‌های شکسپیر را گردآورد. او در سال ۱۹۳۲ کتابخانه «شکسپیری فولگر» را در شهر واشتنگتن بنا کرد که برای جا دادن مجموعه کتابهای او ساخته شده بود. فولگر در نتیجه تلاشهایش برای گردآوری کتب، به آگاهیهای عمیقی درباره چاپ نمایشنامه‌های شکسپیر و به طور کلی درباره صنعت چاپ قرن هفدهم دست یافت. مجموعه‌سازان کتابخانه‌های خصوصی گاه با واگذشتن مجموعه‌های خود به مؤسسات

علم اداره مرکز اسناد شامل تحقیق در مدیریت اسناد، ارزیابی اسناد، تنظیم اسناد و دستیابی به آنها، ساختمانهای مرکز اسناد و تسهیلات ذخیره‌سازی، حفاظت و ترمیم اسناد، و خدمات مرجع، از جمله نمایش و انتشار اسناد است. دوره‌های دانشگاهی آموزش کار در مرکز آرشیو در بسیاری از کشورهای دنیا ارائه می‌شود.

با آنکه اداره مراکز اسناد در وظیفه اصلی گردآوری، نگهداری، و دسترس پذیر کردن مواد با اداره کتابخانه‌ها همانند است، باید فنون مدیریت و اصول متفاوتی را نیز به خدمت بگیرد. کتابخانه‌ها را می‌توان عوامل گردآورنده توصیف کرد؛ در حالی که مراکز اسناد عوامل دریافت کننده هستند؛ کار آنها برگزینش اسناد نیست، بلکه وظیفه آنها حفاظت از اسناد به مثابه مجموعه‌های زنده و سازمان یافته سندداری است و باید امانت در حفاظت این مجموعه‌های سندی را محترم بشمارند و تا حد ممکن، نظمی را که این اسناد همراه با آن تولید شده‌اند حفظ کنند. البته علاوه بر اینها، مراکز اسناد نیز نیاز به فهرست و وسایل یا راهنماهایی برای تسهیل در بازاریابی دارند.

باید میان مراکز اسناد عمومی و خصوصی تمایز قایل شد. به طور کلی امروزه هر حکومتی از لزوم حفاظت از اسناد رسمی

تأثیر بسیاری بر ناشران و نویسندگان بگذارند: مثلاً کتابخانه امانی مودی، (Madie's Circulation Library) تأسیس ۱۸۴۲ در لندن، می‌توانست فروش ۷۵ درصد از چاپ یک رمان پرتعداد را تضمین کند. با همه اینها، این کتابخانه‌ها عمدتاً ناتوان از ادامه حیات خود بودند و خدماتی که ارائه دادند امروز، به شکل گسترده از سوی کتابخانه‌های عمومی به رایگان در اختیار همگان قرار می‌گیرد.

۸. مراکز اسناد

مراکز اسناد در جریان پیشبرد فعالیتهای شغلی در یک مجموعه عمومی یا خصوصی ایجاد می‌شوند و در واقع، توده‌هایی از مواد اسنادی هستند. در ابتدا این اسناد از مواد کتابخانه‌ای تفکیک نشده بود و همراه با این مواد همچون سایر نوشته‌ها نگهداری می‌شد. این وضع تا نیمه سده پانزدهم و اختراع صنعت چاپ ادامه داشت.

اهمیتی را که امروزه به اسناد نگاشته شده عمومی داده می‌شود نتیجه انقلاب فرانسه می‌دانند. در این زمان برای نخستین بار نظام ملی مستقلی برای اداره مرکز اسناد برقرار گردید که نگهداری و حفاظت از آن بر عهده حکومت بود و دستیابی همگانی به آن را امکانپذیر کرد.

پاورقیها

1. The Biblioteca Nazionale Centrale
Vittorio Emanuele II)

2. Staatsbibliothek Preussischer
Kulturbesitz

3. The Commonwealth Parliamantary
Library

۴. گفتنی است که دانشگاه‌های ممالک اسلامی به انتظار چنین لحظه‌ای نماندند و قرنها پیشتر، کتابخانه‌های بزرگی در مراکز علمی کشورهای اسلامی ایجاد شده بود، که به عنوان نمونه می‌توان از کتابخانهٔ بیت الحکمهٔ بغداد که در سالهای ۱۹۲ تا ۲۱۱ ه.ش. (۸۱۳ تا ۸۲۲ م) توسط مأمون عباسی تأسیس شد نام برد. م.

۵. Subscription Libraries، کتابخانه‌هایی که از اعضای خود حق اشتراک می‌گیرند.

۶. سیاستمدار، دانشمند، مخترع، و نویسندهٔ آمریکایی (۱۷۹۰ - ۱۷۰۶).

۷. نویسندهٔ بریتانیایی، متولد اسکاتلند (۱۷۹۵ - ۱۸۸۱).

۸. آنچه در این مقاله بدان پرداخته شده بود، انواع کتابخانه‌های جدید بود و در این حوزه، رشد کتابخانه‌های ممالک غربی بسیار چشمگیر است؛ علت آن که در این باره، تقریباً هیچ‌ذکری از کتابخانه‌های کشورهای اسلامی نیست، گذشته از گرایش آشنای بررسيه‌های غربی در ندیده گرفتن این بخش از دنیا، به همان بحث کهنه و درد آور عقب ماندگی مسلمانان، به رغم تاریخ پربارشان بازمی‌گردد. م.

خود آگاه است و انتظار می‌رود که نظامی برای ادارهٔ مراکز اسناد ایجاد کند؛ نظامی که وظیفهٔ گردآوری اسناد، نگهداری آنها و در دسترس همگانی گذاشتن آنها را پس از گذشت زمان مناسب را به عهده دارد. از جمله معروفترین این مراکز، مراکز اسناد ملی فرانسه، مراکز اسناد ملی ایالات متحده، و ادارهٔ عمومی اسناد بریتانیا هستند. مراکز غیررسمی اسناد - اسناد فعالیت‌های روز به روز یک مؤسسه یا یک حرفه - از نظر تاریخ اقتصاد اجتماعی، امروزه ارزش بسیاری یافته‌اند و به خاطر ارزش تاریخی شان مکرراً مورد مراجعهٔ کتابخانه‌ها واقع می‌شوند و به شکل دستنویس یا در مجموعه‌های مشابه از آنها نگهداری می‌شود. بسیاری از مؤسسات مانند دانشگاهها، سازمانهای حرفه‌ای و بازرگانی، و بنیادهای اجتماعی نیز مراکز اسناد خاص خود را دایر کرده‌اند.^۸